

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В СТРУКТУРІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**DETERMINATION OF THE LEGAL EDUCATION PLACE
IN THE LEGAL SYSTEM'S STRUCTURE**

Кравченко І.О.

доктор юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права

Сумського національного аграрного університету

Принцип верховенства права має фундаментальне значення для формування правової держави. Процес формування правової держави є тривалим та зумовлений проведенням економічних, політичних, правових, соціальних, освітніх реформ, в тому числі, потребує модернізації підготовки юристів, але з урахуванням розвитку та становлення національної правової системи, зближення правових систем, процесу інтеграції у європейський освітній простір, розширення міжнародного співробітництва в усіх сферах, введення норм і принципів міжнародного співробітництва до національної правової системи. Зазначена тема є актуальною у зв'язку з сучасними процесами модернізації національної юридичної освіти, які впливають на формування національної правової системи.

Метою статті є уточнення місця юридичної освіти в структурі правової системи на основі аналізу думок провідних науковців.

У статті розглянуто різні підходи до структурування правової системи. Автор статті доводить, що правова система є поліструктурним утворенням, яке складається з різних компонентів, які будуть утворювати підсистеми, які в свою чергу складаються з окремих елементів. Юридична освіта, в свою чергу, є структурним утворенням з чіткими взаємозв'язками між її елементами та містить потенціал для розвитку правової системи. Звертається увага, що існує принаймні два підходи: перший, юридична освіта є окремим структурним елементом правової системи; другий, що юридична освіта є елементом правової культури, а остання є структурним елементом правової системи.

Під впливом соціально-економічних та політико-правових факторів відбуваються зміни в системі вищої освіти, які впливають на зміст, форми та напрями розвитку юридичної освіти, яка є безпосереднім джерелом правосвідомості в системі правової культури, виконує функції накопичення її історичних досягнень та передачі їх наступному поколінню. У зв'язку з цим юридична освіта виступає основою відтворення правової культури суспільства, має прямий вплив на розвиток права, сприйняття його суспільством та роботу законодавчих та правоохоронних державних органів. Якщо правову систему розглядати як сукупність правових явищ, то юридична освіта визначає вектор її розвитку. Окрім того, якісна юридична освіта не може існувати без науки, а без науки немає досконалої правової системи.

Ключові слова: юридична освіта, правова система, структура правової системи, модернізація юридичної освіти, інтеграція юридичної освіти.

The rule of law principle is fundamental for the formation of the constitutional state. The process of constitutional state formation is long and conditioned by economic, political, legal, social, educational reforms, including the need to modernization in training of lawyers, but taking into account the development and formation of the national legal system, convergence of legal systems, integration into the European educational space, expansion of international cooperation in all spheres, introduction of norms and principles of international cooperation into the national legal system. This topic is relevant because of connection with the current processes of national legal education modernization, which affect the formation of the national legal system.

The purpose of the article is to clarify the place of legal education in the structure of the legal system based on the analysis of the leading scholars' opinions.

The article considers different approaches to structuring the legal system. The author of the article argues that the legal system is a polystructural entity, which consists of various components that will form subsystems, which in turn consist of individual elements. Legal education is a structural entity with clear links between its elements and has the potential to develop the legal system. It is noted that there are at least two approaches: first, legal education is a separate structural element of the legal system; the second, legal education is an element of legal culture, and the latter is a structural element of the legal system. Under the influence of socio-economic and political-legal factors there are changes in the higher education system that affect the content, forms and directions of legal education, which is a direct source of legal awareness in the system of legal culture, performs the functions of accumulation of its historical achievements passing them on to the next generation. In this regard, legal education is the basis for the reproduction of the legal culture of society, has a direct impact on the development of law, its perception by society and the work of legislative and law enforcement agencies. We consider the legal system as a set of legal phenomena, so legal education determines the vector of its development. In addition, quality legal education cannot exist without science, and without science there is no perfect legal system.

Key words: legal education, legal system, structure of legal system, modernization of legal education, integration of legal education.

Постановка проблеми. Принцип верховенства права має фундаментальне значення для формування правової держави. Процес формування правової держави є тривалим та зумовлений проведенням економічних, політичних, правових, соціальних, освітніх реформ, в тому числі, потребує модернізації підготовки юристів, але з урахуванням розвитку та становлення національної правової системи, зближення правових систем, процесу інтеграції у європейський освітній простір, розширення міжнародного співробітництва в усіх сферах, введення норм і принципів міжнародного співробітництва до національної правової системи. Зазначена тема є актуальною у зв'язку з сучасними процесами модернізації національної юридичної освіти, які впливають на формування національної правової системи.

В умовах трансформації суспільних відносин та модернізації юридичної освіти України, протягом останніх років, дослідження юридичної освіти як елемента пра-

вової системи потребує уточнення та визначення місця юридичної освіти в структурі правової системи. Питання щодо структури правової системи супроводжується плюралізмом думок науковців, тому необхідно звернути увагу насамперед на те, що розуміють під правовою системою, з'ясувати в чому її сутність та феноменальність, проаналізувати різні концепції щодо елементів правової системи і довести, що юридична освіта є одним із структурних елементів правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичної освіти в різноманітних аспектах, викликає жвавий інтерес сучасних науковців-правознавців. Питанню визначення юридичної освіти як елементу правової системи присвячені праці Дячишина Я.В., Карташова В.Н., Лук'янова В.Д., Осики І.В., Павлишина О.В., Садовської О.М., Скакун О.Ф., Сунегіна С.О., Удовики Л.Г., Фрідмена Л., Харитоновой О.І., Харитонова С.О., Хаустовой М., Яковюка І.

Виклад основного матеріалу. Юридична освіта є багатограним суспільним (суспільно-політичним, соціально-педагогічним) явищем, отже, складним об'єктом, що вимагає комплексного дослідження шляхом реалізації системного підходу. Погоджуючись з думкою Л.Т. Рябовол, що юридичну освіту розглядають як: складник правової освіти у широкому розумінні; галузь вищої освіти; освітній рівень (рівень фахової освіти), здобутий в результаті послідовного й цілеспрямованого процесу засвоєння системи правових знань, поглядів, переконань, умінь і навичок, формування особи, як громадянина, здатного до професійно-правової діяльності; безперервний процес спеціалізованого теоретичного і практичного навчання, що здійснюється у вищих навчальних закладах, де зосереджено висококваліфікований науковий і науково-педагогічний персонал, забезпечується поєднання навчального процесу з науково-практичною діяльністю та готуються компетентні кадри у галузі права відповідно до стандартів вищої освіти; фундамент юридичної професії, запорука професійної компетентності юриста й середовище формування нового покоління правників; один з інструментів реалізації соціальної функції права; критерій соціальної стратифікації; специфічний вид підприємницької діяльності; шлях розбудови політичної кар'єри; спосіб реалізації особистих амбіцій тощо [8, с. 379]. Необхідно додати, що юридичну освіту необхідно розглядати у контексті елемента правової системи.

Слушними є положення сформульовані українською дослідницею Л. Удовикою, що правова система є гранично загальним поняттям, позитивним виміром правової реальності, що в найбільш узагальненому вигляді відображає єдність компонентів і елементів у формальному й структурному вигляді [13, с. 12].

І. Яковюк же зазначає, що правова система являє собою складне структурне, багатопланове утворення, що становить сукупність взаємопов'язаних, але відносно автономних елементів, які об'єднані спільними цілями і яким властиві саморозвиток і самоорганізація. Правова система — це не застигла, статична сфера життєдіяльності суспільства. Для неї характерними є зміни, які призводять до складних сполучень її елементів, що обумовлено об'єктивними закономірностями розвитку суспільства [17, с. 43].

Разом з тим, не можна не погодитися з думкою М. Хаустової, що всі елементи правової системи тісно пов'язані один з одним, є взаємозалежними, втім мають і відносну самостійність. Усі вони виконують загальні і специфічні функції у правовій системі, характеризуються єдністю й розходженням, сприяють ефективності дії всього розглянутого утворення. Науковця, орієнтуючись на методологічний арсенал системного підходу, вирізняє такі складники в дослідженні правової системи: суб'єктивний; нормативний; інтелектуально-психологічний; діяльнісний; результативний [16, с. 54].

Узагальнюючи думки теоретиків та компаративістів, під правовою системою розуміють сукупність всіх правових явищ в державі, сформованих на системному підході та всі її елементи перебувають у сталих зв'язках між собою. Звичайно, що це поняття є достатньо складним і включає як статичні, так і динамічні структурні елементи: право, систему права, правові відносини, правове виховання, правову ідеологію та свідомість, юридичну практику і діяльність, юридичну освіту тощо.

Принципово зауважимо, що дискурс, щодо елементів правової системи продовжується у науковому середовищі, що дозволяє поглянути на це правове явище в контексті сучасної наукової та інтегративної перспективи та створює нові можливості для вивчення його природи та основних властивостей.

Взаємозв'язок елементів правової системи, їх функціонування зумовлюють саме існування правової системи,

оскільки ізолювано, в розрізненому вигляді, вона існувати не може. Тому при дослідженні даної категорії доцільне застосування системно-структурного підходу, вивчення правової системи як в цілому, так і її складових частин. Системний підхід у даному разі є одним із інструментів дослідження об'єкта як складного явища, що містить елементи, взаємозв'язок між якими забезпечує їх цілісність [7, с. 7].

Як вже зазначалось, питання про структуру правової системи є дискусійним у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Різноманітність концепцій з цього питання пов'язано з аксіологічними особливостями правової системи, історичними особливостями генези, взаємодією правової системи з іншими елементами суспільства і держави. Сучасні науковці у питанні щодо елементів правової системи виділяють два основних підхода: перший, коли основним елементом є право, другий, коли основним елементом виступають суб'єкти права.

Як зазначає Я. Дячишин, найважливішою частиною правової системи виступає її структура. Це така її будова, розташування елементів і зв'язків, яка забезпечує її цілісність, збереження основних властивостей і функцій під час впливу на неї різноманітних чинників реальної дійсності (економічних і політичних, національних і релігійних, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних тощо) [1, с. 8]. Зазначена позиція вимагає уточнення, на нашу думку, структура не може визначатися частиною правової системи, адже під структурою, як правило, розуміють взаємозв'язок складових частин цілого або визначають, як будову чого-небудь, тобто окремі елементи утворюють структуру правової системи.

В.Н. Карташов визначає структуру правової системи як будову, розташування елементів і зв'язків, які забезпечують її цілісність, збереження основних властивостей і функцій при впливі на неї різноманітних факторів реальної дійсності (економічних і політичних, національних і релігійних, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних і т. д.). Науковець окремо виділяє елементи, тобто умовно неподільні складові і компоненти, як укрупнені утворення об'єднані у підсистеми. До основних компонентів відносять: 1) об'єктивне право, взятє в єдності і взаємодії його змісту і форми; 2) юридична практика (діяльність і соціально-правовий досвід), що здійснюється в рамках правових відносин та інших юридичних зв'язків; 3. правосвідомість, яка знаходить вираз і в об'єктивному праві, і в юридичній діяльності, і в правовідносинах, і в юридичній культурі тощо [3, с. 59-60].

Науковець В.М. Синюков виділяє достатньо широке коло елементів, які утворюють правову систему: система законодавства; структура юридичних, в тому числі, правоохоронних відомств та організацій; регіональна і місцева правова інфраструктура; наглядова і контрольна підсистема; система профілактики правопорушень і соціальний контроль; система правового інформування і правових комунікацій; організація юридичної реабілітації правопорушників; інфраструктура забезпечення прав людини; альтернативні способи вирішення спорів; система юридичної освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; «мозкові центри» генезису, відтворення і зберігання правової ідеології; принципи пануючого правосвідомості; система канонічного правового регулювання; способи юридичної легалізації соціальних фактів. На думку науковця такий підхід не суперечить наявним в літературі, але відрізняється більшим ступенем обліку будови і функціонування правових інститутів і специфіки правової традиції [10, с. 198]. Юридичну освіту автор визначає як додатковий елемент.

Такий же широкий підхід до сукупності елементів правової системи закладений у працях О.І. Харитонової та Є.О. Харитонова: 1) право як сукупність створених державою норм, що перебуває під її охороною;

2) законодавство як форма вираження цих норм (нормативні акти); 3) правові інституції, що здійснюють правову політику держави; 4) судова та інша юридична практика; 5) механізм правового регулювання; 6) правореалізаційний процес (включаючи акти застосування і тлумачення); 7) права, свободи і обов'язки громадян (право в суб'єктивному значенні); 8) система функціонуючих у суспільстві правовідносин; 9) законність і правопорядок; 10) правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); 11) суб'єкти права (індивідуальні і колективні); 12) системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність та стабільність системи; 13) інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, законні інтереси тощо), які утворюють «інфраструктуру правової системи» [15, с. 26-27]. Перелік елементів не містить юридичну освіту, але включає правову культуру. Відомо, що однією з форм правової культури є професійна правова культура, тобто вона притаманна спільноті людей, які професійно здійснюють юридичну діяльність, мають фахову освіту і досвід практичної діяльності.

Так О.В. Павлишин, розкриває поняття правової культури у семіотико-правовому контексті через певну систему елементів, ключовими з яких є: ідея права, яка утворює змістовну основу правової культури; авторитет права, повага до його першооснов; правосвідомість, що адекватна правовій системі; правові традиції, потреби й навички діяльності відповідно до закону; власне поведінка громадян у режимі законності, відповідно до правових установок та переконань; діяльність інших соціальних суб'єктів у дотриманні законності, відповідно до правових установок і переконань; правова активність населення, посадових осіб та законодавців, урядовців; правові знання, уявлення, цінності та погляди, юридична освіта та ін. [6, с. 84-85].

Дослідниця І.В. Осика виділяє наступні умови підвищення правової культури, серед яких виділяє у сфері юридичної науки та юридичної освіти: 1) у сфері загальнодержавної стратегії: спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, вироблення єдиної правової політики, забезпечення добробуту громадян, дотримання Конституції і законів всіма державними органами; 2) у сфері правотворчості: професіоналізація законодавчої діяльності, надання населенню права законодавчої ініціативи, поширення знань в області юридичної техніки, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, посилення юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян; 3) у сфері правозастосування: ліцензування юридичної діяльності, розвиток судової системи, проведення практичних семінарів для працівників державних органів, створення консультативних рад при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади; 4) у сфері юридичного виховання: підвищення загальної моральності громадян, популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), використання рольових ігор і практичних ситуацій, застосування методів реклами і "public relations", розвиток сімейного правового виховання; 5) у сфері юридичної науки і юридичної освіти: подальший розвиток наукових досліджень у галузі правової культури, подолання розриву між наукою і практикою, підвищення ефективності вищої юридичної освіти, поглиблення вивчення юридичних дисциплін у неюридичних закладах вищої освіти і загальноосвітніх установах; 6) у сфері громадянського суспільства й особистої ініціативи: розвиток системи громадських організацій, активне відстоювання особистістю своїх прав, боротьба з будь-якими проявами беззаконня і свавілля [5, с. 9-10].

С. О. Сунегін, базуючись на інструментальному підході до характеристики правової системи, доводить, що елементи правової системи поділяються на статичні

та динамічні залежно від способу вираження правових засобів, за допомогою яких забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Автор обґрунтовує думку про те, що правова система завжди має у своїй структурі дві групи взаємодіючих, взаємозалежних та взаємообумовлених елементів (правових засобів): *перші* – це стійкі, субстанційні та стабільні елементи (статичні), які складають принциповий стрижень правової системи, мають інформаційний характер, відображають певні юридичні моделі або ідеальні зразки, які тільки в процесі їхнього використання можуть привести до досягнення поставлених цілей, та залишаються відносно незмінними впродовж тривалого періоду часу; *другі* – це рухливі або динамічні правові засоби (правовідносини, правотворчість, правозастосування та інша юридична діяльність), які перебувають у постійній кількісній та якісній зміні і відображають реальний та конкретний результат функціонування статичної частини правової системи у суспільстві, при цьому організаційний елемент правової системи складають система органів законодавчої, виконавчої та судової влади у відповідних країнах, а також науково-дослідні інститути юридичного профілю, зокрема університети, вищі навчальні заклади, що здійснюють підготовку професійних юристів та наукову діяльність у галузі юриспруденції [12, с. 6, с. 9].

Поділ елементів правової системи на статичні та динамічні підтримує і О.В. Петришин, він стверджує, що всі елементи правової системи є неоднорідними, а центральним елементом будь-якої правової системи є право, існування якого обумовлює розвиток усіх інших елементів. Через це можна стверджувати, що право існує та розвивається у вигляді правової системи. Іншими структурними елементами правової системи є правосвідомість, правова культура, юридична наука та освіта, нормотворчість, джерела права, юридична практика, правозастосування, правова відносина, правопорядок тощо [2, с. 515].

Так, на думку О.М. Садовської, загальнотеоретичне моделювання правової системи стало підставою єдності її нормативної, інституціональної та ідеологічної складових. У своїй науковій праці, характеризуючи правову систему Італії, авторка наголошує, що юридична освіта та правова професія, разом з правовою культурою є ідеологічною частиною правової системи, а фахова правова освіта є провідним елементом ідеологічної частини правової системи та базується на принципі безперервності освіти [9, с. 4-5].

В юридичній науці на кінець ХХ століття склався ще один підхід до розуміння та структурування елементів правової системи. В рамках цього підходу, при наявному різноманітті поглядів щодо структури правової системи, більшість науковців виділяють інституціональну (суб'єктивну), нормативну (регулятивну), ідеологічну (доктринальну), функціональну (соціологічну, практичну) підсистеми.

До інституціональної (суб'єктивної) підсистеми включають суб'єктів права разом з їх правами та обов'язками, правовим статусом та особливостями юридичної відповідальності останніх.

До нормативної (регулятивної) підсистеми відносять сукупність усіх норм і принципів права, мають форму нормативно-правових актів, прецедентів, правових договорів, правових звичаїв та врегульовують відносини між суб'єктами права.

Ідеологічна (доктринальна) підсистема – сукупність уявлень та поглядів на право та правові явища, що виявляються через правову культуру, правову психологію, правову ідеологію, правові цінності.

Функціональна (соціологічна, практична) підсистема представлена процесами правотворчості, реалізації та застосування права, тлумаченні права, юридичною практикою.

Всі ці підсистеми є взаємозалежними і в єдності утворюють цілісну систему, але науковці обґрунтовують і інші підсистеми, які відіграють не менш важливу роль у формуванні правової системи. Так О.Ф. Скакун, окрім перелічених підсистем виділяє ще *комунікативну (інтегральну) підсистему*, як закономірності взаємовідносин між взаємодіючими та взаємообумовленими підсистемами, зв'язків правової системи з політичною, економічною та іншими системами суспільства, зв'язків з міждержавними системами [11, с. 48].

Д.В. Лук'янов, виокремлює інфраструктуру та результативну складові. *Інфраструктуру підсистему* утворюють елементи, що сприяють належному функціонуванню правової системи (юридична освіта, юридична наука, юридична професія та ін.), а *результативна підсистема* відображає результати дії права, ступень його соціальної значущості та відповідності інтересам соціуму (судова та інша юридична практика, стан правопорядку та ін.) [4, с. 157-158].

У західній компаративістиці, менше ніж у східно-європейській науці, приділяється увага такій категорії як структура правової системи, західні правознавці більше уваги приділяють типології правових систем.

Характеризуючи американську правову систему, Л. Фридмен визначав, що саме структура правової системи – її скелет або каркас – є довгостроково існуючою частиною, що надає форму і визначеність цілому. Структуру правової системи автор визначає як сукупність елементів, які утворюють наступний ряд: кількість і компетенція судів, їх юрисдикція, способи апеляції, організація і компетенції легіслатур та інші елементи, тобто структура є вид перетину системи, яка заморожує дію [14, с.10].

Погоджуючись з думкою російського науковця В.М. Синокова, необхідно зазначити, що важливим елементом відтворення правової системи є юридична освіта. Історичні традиції юридичної освіти, його соціокультурний статус в механізмі формування національних юридичних цінностей визначає характер правової системи, вектори її розвитку. Підготовка юридичних кадрів – потужний канал оновлення правової культури, і від того, які джерела його поповнюють, в значній мірі залежить, яким бути правовому укладу [10, с.586].

Здійснений огляд, на нашу думку, підтверджує висновок про відсутність в юридичній науці єдиного розуміння місця юридичної освіти в структурі правової системи. Існує принаймні два підходи: перший, юридична освіта є окремим структурним елементом правової системи; другий, що юридична освіта є елементом правової культури, а остання є структурним елементом правової системи.

Висновки. Під впливом соціально-економічних та політико-правових факторів відбуваються зміни в системі вищої освіти, які впливають на зміст, форми та напрями розвитку юридичної освіти, яка є безпосереднім джерелом правосвідомості в системі правової культури, виконує функції накопичення її історичних досягнень та передачі їх наступному поколінню. У зв'язку з цим юридична освіта виступає основою відтворення правової культури суспільства, має прямий вплив на розвиток права, сприйняття його суспільством та роботу законодавчих та правоохоронних державних органів. Якщо правову систему розглядати як сукупність правових явищ, то юридична освіта визначає вектор її розвитку. Окрім того, якісна юридична освіта не може існувати без науки, а без науки немає досконалої правової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дячишин Я.В. Теоретико-методологічні проблеми формування правової системи суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2014. 25 с.
2. Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.]; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
3. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие. В 2-х т. Т. 1. Ярославль: ЯрГУ, 2005. 547 с.
4. Лук'янов В.Д. Загальна теорія права: посібник. Харків : Право, 2019. 172 с.
5. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 24 с.
6. Павлишин О. В. Правова культура як показник рівня розвитку системи юридичної освіти (семіотико-правовий аспект). Юридична психологія та педагогіка. 2013. № 2. С. 82–93.
7. Правові системи сучасності: навчальний посібник для магістрів права/ Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2012. 492 с.
8. Рябовол Л.Т. Система вищої юридичної освіти в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016.№2. С.379-383
9. Садовська О.М. Правова система Італії: загальнотеоретична характеристика основних елементів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 26 с.
10. Синоков В.Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. Москва: Норма, 2010. 672 с.
11. Скакун О.Ф. Общее сравнительное правоведение: основные типы (семьи) правовых систем мира. Киев: Видавничий дім «Ін Юре», 2008.464 с.
12. Сунегін С.О. Теоретико-правова характеристика статичних та динамічних елементів в романо-германській правовій сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 24 с.
13. Удовика Л.Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (Частина 1). *Часопис Київського університету права*. 2019. №3. С. 12-20
14. Фридмэн Л. Введение в американское право : пер. с англ. / Под ред. М. Калантаровой. Москва, 1993. 286 с.
15. Харитонов О.І., Харитонов Є.О.. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків: «Одісей», 2002. 592 с.
16. Хаустова М. Структура правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1(60). С. 49–58.
17. Яковюк І. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1(52). С. 43–56.